

Asia: VN/8871/2019

Lausuntopyyntö hallituksen esitysluonnoksesta eduskunnalle sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen järjestämisen uudistusta ja maakuntien perustamista koskevaksi lainsäädännöksi

Taustatiedot

Onko vastaaja

järjestö

Vastaajatahon virallinen nimi

Kuurojen Liitto ry

Vastauksen kirjanneen henkilön nimi ja mahdolliset yhteystiedot

Pirkko Selin-Grönlund

pirkko.selin-gronlund@kuurojenliitto.fi

050 5367810

Viranomaisille: Lausuntovastauksen käsitelleen toimielimen nimi ja käsittelypäivämäärä

-

Kysymyksiä uudistuksen tavoitteista

1. Voidaanko esityksellä kaventaa väestön terveys- ja hyvinvointieroja sekä parantaa palvelujen yhdenvertaista saatavuutta? Jos ei, niin miten ehdotusta tulisi siltä osin muuttaa?

Viittomakieltä käyttävien kuurojen ja muiden vaikeasti kuulovammaisten osalta toteamme, että mikäli henkilöiden viittomakielisten kielellisistä oikeuksista ei huolehdita, sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen yhdenvertainen saatavuus ei toteudu. Tämä kasvattaa terveys- ja hyvinvointieroja ja saattaa vaarantaa potilasturvallisuuden.

Siksi esitämme sote-järjestämislain palvelujen kieltä koskevan 5 §:n korjaamista viittomakielilain (359/2015) sekä YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen mukaiseksi: ensisijaisesti on kehitettävä viittomakielisiä palveluja ja tiedottamista, toissijaisesti huolehdittava viittomakielen tulkkauksen saatavuudesta ja laadusta.

Pykäläkohtainen ehdotuksemme on kirjattu kohtaan 23.

2. Voidaanko esityksellä kehittää pelastustoimen palvelujen saatavuutta, yhdenmukaisuutta ja vaikuttavuutta valtakunnallisesti, alueellisesti ja paikallisesti? Varmistaako esitys pelastustoimen pelastustoiminnan ja sosiaali- ja terveystoimen ensihoitopalvelujen synergiahyödyt? Jos ei, miten ehdotusta tulisi kehittää?

Selvityksemme mukaan maassamme jo olevien sosiaalipäivystysten yhteydenotot eivät ole saavutettavia niille, jotka eivät pysty puhelimitse toimimaan. Myös niillä alueilla, joissa sosiaalipäivystykseen on varattu matkapuhelinnumero, tekstiviestit kyseiseen numeroon on kielletty. Järjestämistavat siis on käytännössä rakennettu esteellisiksi ja kaikkia kuulovammaisia syrjiviksi. Tämä epäkohta tulee korjata välittömästi.

116117 Päivystysapu -hankkeessa on esteetön vaihtoehto, chat-pohjainen yhteydenottomuoto, laajenemassa HUS-alueelta koko maahan. Edellytämme, että ministeriö seuraa hankkeen toteutumista ja tekee tarvittavat lisätoimet, jotta jatkossa Päivystysapuun saa esteettömästi yhteyttä kaikkialla maassamme.

Hätäilmoituksen tekeminen viittomakielellä on Kelan ja Häätäkeskuslaitoksen yhteinen hanke, mutta sen aikataulu on venynyt kohtuuttomasti. Hätäilmoituksen tekeminen tekstiviestillä edellyttää yhä rekisteröitymisen palveluun suomi.fi -alustalla ja vahvaa tunnistautumista. Tämä rajaa osan edustamastamme viittomakielisten ryhmästä ulkopuolelle, sillä kaikilla iäkkäillä kuuroilla ei ole tarvittavaa osaamista tai tarvittavaa laitteistoa rekisteröinnin tekemiseen, vaikka heillä olisikin matkapuhelin, jolla voisi hälyttää avun paikalle tekstiviestillä. Rekisteröityminen on määräaikainen eikä määräaikaisuuden päättymisestä muistuttava tekstiviesti ole saatavilla kuin suomeksi. Tämä syrjii suomenruotsalaista viittomakieltä käyttävää jäsenistöämme.

Hätäjärjestelmissä on siis vielä kehitettävää, jotta kaikilla kansalaisilla kielestä ja vammasta riippumatta on yhdenvertaiset mahdollisuudet saada apua oikea-aikaisesti ja saavutettavalla tavalla. Tämä kehittämistyö on kaikilta osin käynnistettävä pikaisesti. Hätäjärjestelmien toimivuutta ja kehittämistyötä on jatkossakin seurattava valtakunnallisesti.

3. Toteutuuko demokratia esityksessä riittävällä tavalla? Jos ei, miten esityksen kansanvaltaisuutta voisi vahvistaa?

Kielellisten oikeuksien puuttumista voidaan pitää vakavana uhkana demokratialle ja osallisuuden toteutumiselle. Viittomakielisten ja muiden kielivähemmistöjen mahdollisuuksia osallisuuteen ei välttämättä voi jättää maakuntien yhteistyösopimusten tai muun vapaaehtoisuuden varaan, vaan asia tulee kirjata maakuntien tehtäviin.

Kysymyksiä sote-maakuntalaista

4. Muodostaako sote-maakuntalaki tarkoituksenmukaisen yleislain tulevien sote-maakuntien hallinnon ja talouden järjestämiselle?

ei kantaa

5. Sote-maakuntalain 6 §:ssä säädetään maakunnan mahdollisuudesta alueellaan ottaa hoitaakseen sen lakisääteisiä tehtäviä tukevia tehtäviä sekä harjoittaa vähäriskistä liiketoimintaa, joka tukee sen lakisääteisten tehtävien toteuttamista. Tukeeko ehdotettu sääntely maakunnan itsehallinnon toteuttamista?

ei kantaa

6. Sote-maakuntalain 5 luvussa säädetään sote-maakunnan asukkaiden osallistumisoikeuksista. Ovatko osallistumisoikeudet turvattu esityksessä riittävällä tavalla?

ei pääosin

7. Sote-maakuntalain 8 luvussa säädetään sote-maakuntien yhteistoiminnasta. Onko siitä esitetty säädettäväksi sote-maakuntien toiminnan ja yhteistyön näkökulmasta tarkoituksenmukaisesti?

ei pääosin

8. Sote-maakunnan talouden ohjaus perustuu erityisesti sote-maakuntalakiin ja sote-maakuntien rahoituslakiin. Ohjaavatko sote-maakuntien rahoitusmalli ja sote-maakuntalain mukainen taloudenohjausmekanismi sote-maakuntien taloudenhoitoa tarkoituksenmukaisella tavalla?

ei kantaa

9. Sote-maakuntalain 3 luvussa säädetään muun ohella sote-maakunnan lainanottovaltuudesta sekä investointien ohjauksesta koko julkisen talouden tasapainon huomioon ottavalla tavalla. Sote-maakunnille siirtyvien toimitilojen hallinnoinnista ei esitetä erikseen säädettäväksi. Turvaako ehdotettu investointien rahoitus- ja ohjausmalli tarpeellisten investointien toteuttamisen tarkoituksenmukaisella tavalla? Vastauksessa voi ottaa kantaa toimitilojen hallinnoinnin järjestämiseen paikallisella, alueellisella tai valtakunnallisella tasolla.

ei kantaa

10. Maakuntalain pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

11. Muut vapaamuotoiset huomiot maakuntalaista.

Maakuntien säännöllinen yhteistyö alueen viittomakieltä käyttävien henkilöiden ja heitä edustavien valtakunnallisten järjestöjen kanssa on välttämätöntä, jotta asiakaskunnan ja osaavan henkilöstön kartoittamisessa saavutetaan riittävä kattavuus. Näin pystytään hyödyntämään ja kehittämään edelleen myös jo olemassaolevia palveluja. Viittaamme samalla Vammaisfoorumi ry:n perhe- ja peruspalveluministeri Kiurun toimeksiannosta marras-joulukuussa 2019 laatimiin asiakirjoihin, joihin koottiin keskeisiä seikkoja tulevaisuuden sote-keskuksen ja sote-uudistuksen toteuttamisen näkökulmasta (ks. alaluku Kieli ja kommunikaatio). Asiakirjat on toimitettu perhe- ja peruspalveluministeri Kiurulle, hänen esikunnalleen ja muutamille sosiaali- ja terveysministeriön virkamiehille 14.11.2019 ja 19.12.2019.

Kuurojen Liitto kannattaa lisäksi osaamiskeskus-ajattelua, jossa erityisosaaminen nivottaisiin esimerkiksi viiden alueen uusiin, moniammatillisiin yhteistyörakenteisiin ja sitä tuettaisiin maakuntien yhteistyösopimuksin. Yhteistyösopimukseen sisällytettävistä tehtävistä tulee säätää riittävän yksityiskohtaisesti. Kyseessä on valtakunnan mittakaavassa harvinainen ja harvoin tarvittava palvelu ja nykyinen osaaminen kuntatasolla on heikkoa. Jotta viittomakielisten kielelliset oikeudet saadaan toteutumaan arjessa, tulevaisuuden sote-keskusten tueksi tarvitaan viittomakieliin liittyvää osaamista viidelle yhteistoiminta-alueelle.

Viittomakielentaitoista henkilöstöä tulee olemaan maakunnissa yhtä vähän kuin nyt on kunnissa, joten tulkausta tullaan tarvitsemaan jatkossakin paljon. Kelan järjestämistä vastaava oleva vammaisten henkilöiden tulkkauspalvelu on toissijainen, joten sote-maakuntien tulkkauksesta (ml. tulkkauksen toimeksiantojen välitystoiminnan järjestämistä vastuu) tulee säätää erikseen tässä lakipaketissa. Viittomakielien tulkkauksen yhteensovittaminen Kelan tulkkauspalvelun kanssa on kuitenkin suuri asiakokonaisuus, joten kokonaistarkastelu on välttämätöntä kaikkien osapuolten kannalta. Arvioinnissa ja palvelun kehittämisessä on varmistettava tulkausta käyttävien vammaisten henkilöiden tai heitä edustavien järjestöjen osallisuus.

Asiakkaiden liikkuvuuden ja tulkkauspalveluiden järjestämisen saatavuuden, saavutettavuuden ja kustannustehokkuuden vuoksi on kehitettävä ajatella, että tulkausta järjestäisi 21 + 1 maakuntaa sen lisäksi, että joihinkin muihin palveluihin asiakkaat käyttäisivät Kelan, oikeuslaitoksen tai kunnan sivistystoimen järjestämää tulkkauspalvelua. Tasan 10 vuotta sitten kuntien ym. ylläpitämien noin 20 tulkkeskusten toimintamalli siirrettiin mm. systeemin monimutkaisuuden ja yhdenvertaisuuden saatavuuden turvaamisen vuoksi Kelalle. Olisi kehitettävä, että tuohon malliin nyt palattaisiin osittain.

Kysymyksiä sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislaista

12. Muodostaako sote-järjestämislaki tarkoituksenmukaisen yleislain julkisen sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämiselle?

kyllä pääosin

13. Turvaavatko sote-järjestämislain säännökset sosiaali- ja terveyspalvelujen yhdenvertaisen saatavuuden?

ei

14. Varmistaako laissa esitetty tehtävien määrittely kunnan ja maakunnan osalta väestön hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen toteutumisen? ”

ei kantaa

15. Turvaako 8 §:n sääntely sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisvastuun toteutumisen riittävällä ja tarkoituksenmukaisella tavalla?

kyllä pääosin

16. Onko 12 §:n sääntely ostopalvelujen hankkimisesta ja 12 a §:n sääntely vuokratyövoiman käytöstä tarkoituksenmukainen ja toteutettavissa käytännössä?

ei kantaa

17. Ovatko 13 §:n mukaiset yksityistä palveluntuottajaa koskevat vaatimukset perusteltuja

ei kantaa

18. Onko 16 §:n sääntely yksityisen palveluntuottajan alihankinnasta tarkoituksenmukainen ja toteutettavissa käytännössä?

ei kantaa

19. Onko sote-maakuntien yhteistyöaluetta ja yhteistyösopimusta koskeva 33–36 §:n sääntely kokonaisuudessaan tarkoituksenmukainen?

kyllä pääosin

20. Turvaako 37 §:n sääntely kaksikielisten sote-maakuntien yhteistyöstä osaltaan ruotsinkielisten palveluiden saatavuuden?

kyllä pääosin

21. Onko 49 §:n sääntely valmiuskeskuksesta tarkoituksenmukainen ja perusteltu?

ei kantaa

22. Minkä sote-maakunnan tehtäväksi tulisi säätää ruotsinkielisten palvelujen kehittämisen tukeminen (31 §) koko maassa?

-

23. Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislain pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

Ehdotuksen kohta: ”5 § Palvelujen kieli / (3 mom.) Jos sosiaali- tai terveydenhuollon henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä tai asiakas ei aisti- tai puhevamman tai muun syyn vuoksi voi tulla

ymmärretyksi, on sen lisäksi, mitä 1 ja 2 momentissa säädetään, palveluja annettaessa mahdollisuuksien mukaan huolehdittava tulkitsemisesta ja tulkin hankkimisesta.”

Ehdotamme 5 § 3 momentin jakamista kahdeksi momentiksi seuraavasti:

(5 § 3 mom) Suomalaisen ja suomenruotsalaisen viittomakielen käyttö on huomioitava sekä omakielisen palvelun että tulkkauksen järjestämisessä sote-maakunnissa. Jos sosiaali- tai terveydenhuollon henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä tai asiakas ei vammaisuuden vuoksi voi tulla ymmärretyksi, on sen lisäksi, mitä 1 ja 2 momentissa säädetään, palveluja annettaessa huolehdittava tulkin hankkimisesta YK:n vammaissopimuksessa, yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014) ja viittomakielilaissa (359/2015) tarkoitetulla tavalla.

(5 § 4 mom) Jos sosiaali- tai terveydenhuollon henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä tai asiakas ei muun kuin edellä mainitun syyn vuoksi voi tulla ymmärretyksi, on sen lisäksi, mitä 1 ja 2 momentissa säädetään, palveluja annettaessa huolehdittava tulkitsemisesta ja tulkin hankkimisesta.

Perustelut

5 § 3 mom. HE-luonnoksen luvun 12 Suhde perustuslakiin ja säätämisyjärjestys alaluvussa 12.9 Viittomakieli ja muut kielelliset oikeudet (s. 903) todetaan ”Suomalaisen ja suomenruotsalaisen viittomakielen käyttö on siten huomioitava sekä omakielisen palvelun että tulkkauksen järjestämisessä sote-maakunnissa.” Perustuslakivaliokunta on toistuvasti edellyttänyt kiinnittämään asiaan huomiota (PeVM 2/2018 vp, s. 2, PeVL 34/2017 vp, s. 2), joten asiaa ei voi jättää hoitamatta tässä lakipaketissa. Viimeisin perustuslakivaliokunnan asiaa koskeva lausunto on annettu 23.9.2020:

Valiokunta on todennut, että myös uudistusten käytännön toteuttamisen suunnittelussa on tärkeitä huolehtia suomalaista ja suomenruotsalaista viittomakieltä käyttävien kielellisistä oikeuksista (PeVL 65/2018 vp, s. 14). Nämä näkökohdat ovat edelleen merkityksellisiä sosiaali- ja terveydenhuollon uudistamisen valmistelussa. (PeVL 27/2020 vp, s. 2.)

Tehtävä huolehtia omakielisistä palveluista ja järjestää tulkkaus on aiempaan sääntelyyn ja käytäntöihin nähden uusi ja olennaisesti nykytilaa muuttava, joten se tulee ilmaista selkeästi myös pykälätasolla eikä vain luvussa 12 ja järjestämislain 5 § 3 momenttia koskevissa yksityiskohtaisissa perusteluissa. Käytännössä lakia soveltavat viranomaiset eivät välttämättä etsi lisätietoa hallituksen esityksestä, mikäli itse pykäläteksti on sisällöltään sama kuin aiemmin – huomio kiinnittyy uusiin, muutettuihin pykäliin, joita on paljon.

Asiallisesti kyse on myös järjestämislain 4 §:n yksityiskohtaisissa perusteluissa mainitusta kielellisestä saavutettavuudesta. HE-luonnoksessa on asianmukaisesti kuvattu kielellisen saavutettavuuden

käsitettä, joten 4 §:n ja 5 §:n säännösten on oltava ristiriidattomia. Selvyyden vuoksi ja viranomaisten tietoisuuden lisäämiseksi on tarpeen nostaa myös pykälätasolla esiin YK:n vammaissopimus ja sitä toimeenpanevan yhdenvertaisuuslain sisältämä sääntely sekä viittomakielilaki. Perustuslakivaliokunnan mukaan myös kansainvälisen sopimuksen asiasisältöistä voimaansaattamistapaa käytettäessä tulee laista käydä ilmi sen luonne tietyn kansainvälisen veloitteen voimaansaattamislakina (PeVL 61/2991 vp). Tämä toteutetaan pääsääntöisesti ottamalla asiasta nimenomainen maininta johonkin lain pykälään (ks. Valtiosopimusopas).

Muutos edellyttää ainakin asiakas- ja potilaslakien tarkistamista tältä osin.

Kuurojen Liitto ry ja sen kumppanijärjestöt ovat aiempien sote-järjestämislakiluonnosten käsittelyn yhteydessä tuoneet useaan otteeseen esiin ne kohtuuttomat vaikeudet ja potilasturvallisuutta vaarantavat tilanteet, joita viittomakieltä käyttävä kuuro henkilö kohtaa sosiaali- ja terveydenhuollossa ilman tulkkia. Liiton kontaktit tilanteiden jälkiselvittelyissä sote-henkilöstön kanssa ovat vahvistaneet käsitystä siitä, että nimenomaan ilmaus ”mahdollisuuksien mukaan” on epämääräinen ja helposti ymmärrettävissä väärin, jopa tulkkauksen järjestämistä vastuusta vapauttavaksi. Esimerkiksi perusopetuksessa edellytetään käytettävän vain kelpoisuusehdot täyttäviä opettajia, mutta siitä huolimatta kunnat joutuvat turvautumaan myös muunlaisen henkilöstön käyttöön. Tämä on realiteetti myös tulkin järjestämisestä etenkin tietyillä harvaan asutuilla alueilla, mutta tietämättömyys viittomakielilaista, arkiajatteluun perustuvat ”ehkä ei kuitenkaan saada” tai ”en tiedä, kuka tällaisesta maksusta saa päättää” eivät ole kestäviä perusteita jättää tulkkia tilaamatta. Velvollisuutta ei noudateta varsinkaan, jos sitä ei ole kirjattu asianmukaisesti pykälätasolle.

(4 mom.) Viittomakielilaki koskee myös muita kuin kuuroja viittomakieltä käyttäviä. Toisinaan myös näiden viittomakieltä omana kielenään käyttävien kuulevien tarve tulkkauspalvelulle on turvattava. Kuuroon perheeseen syntyneellä kuulevalla perheenjäsenellä kaksikielisyys saattaa häiriintyä esimerkiksi muistisairauden seurauksena, jolloin puhutun kielen käyttö vähenee tai katoaa kokonaan, mutta ensimmäisenä opittu viittomakieli säilyy. Tällöin henkilö ei ole tulkkauspalvelulain tarkoittama vammainen kuulon menettämisen vuoksi, mutta tarvitsee silti tulkkausta.

B) Viittomakielellä järjestettävien palvelujen kehittäminen ja viittomakielen tulkkauksen järjestäminen

Viittomakielellä tarjottavan tiedotuksen ja viittomakielisten palvelujen palvelumuotoilussa sekä viittomakielen tulkkauksen (ml. puhevammaisten tulkkaus) järjestämisessä on huomioitava se, mitä HE-luonnoksessa järjestämislain 4 §:n yksityiskohtaisissa perusteluissa todetaan harvoin tarvittavista erityisosaamista vaativista palveluista:

palvelut on perusteltua koota suurempiin kokonaisuuksiin sote-maakunnan alueella ja valtakunnallisesti. Sillä voidaan varmistaa palvelujen hyvä laatu ja turvallisuus sekä myös taloudellisesti järkevä ja kustannustehokas toteuttaminen. Tarkoituksenmukainen palvelujen

kokoaminen nykyistä suurempiin yksiköihin voi myös mahdollistaa sen, että palveluja on saatavissa yhdenvertaisesti eri puolilla maata. (s. 523–524).

Tähän liittyen on aiheellista todeta myös se, että Kuurojen Liitossa on päivitetty arviota viittomakielisten kuurojen määrästä Kelan tilastoinnin (2018) perusteella arvioitu hieman alhaisemmaksi kuin HE-luonnoksessa (s. 22): 3000–3500.

Maakuntien säännöllinen yhteistyö alueen viittomakieltä käyttävien henkilöiden ja heitä edustavien valtakunnallisten järjestöjen kanssa on välttämätöntä, jotta asiakaskunnan ja osaavan henkilöstön kartoittamisessa saavutetaan riittävä kattavuus. Näin pystytään hyödyntämään ja kehittämään edelleen myös jo olemassaolevia palveluja. Viittaamme samalla Vammaisfoorumi ry:n perhe- ja peruspalveluministeri Kiurun toimeksiannosta marras-joulukuussa 2019 laatimiin asiakirjoihin, joihin koottiin keskeisiä seikkoja tulevaisuuden sote-keskuksen ja sote-uudistuksen toteuttamisen näkökulmasta (ks. alaluku Kieli ja kommunikaatio). Asiakirjat on toimitettu perhe- ja peruspalveluministeri Kiurulle, hänen esikunnalleen ja muutamille sosiaali- ja terveysministeriön virkamiehille 14.11.2019 ja 19.12.2019.

Kuurojen Liitto kannattaa lisäksi osaamiskeskus-ajattelua, jossa erityisosaaminen nivottaisiin esimerkiksi viiden alueen uusiin, moniammatillisiin yhteistyörakenteisiin ja sitä tuettaisiin maakuntien yhteistyösopimuksin. Yhteistyösopimukseen sisällytettävistä tehtävistä tulee säätää riittävän yksityiskohtaisesti. Kyseessä on valtakunnan mittakaavassa harvinainen ja harvoin tarvittava palvelu ja nykyinen osaaminen kuntatasolla on heikkoa. Jotta viittomakielisten kielelliset oikeudet saadaan toteutumaan arjessa, Tulevaisuuden sote-keskusten tueksi tarvitaan viittomakieliin liittyvää osaamista viidelle yhteistoiminta-alueelle.

Viittomakielentaitoista henkilöstöä tulee olemaan maakunnissa yhtä vähän kuin nyt on kunnissa, joten tulkkausta tullaan tarvitsemaan jatkossakin paljon. Kelan järjestämistä vastaava oleva vammaisten henkilöiden tulkkauspalvelu on toissijainen, joten sote-maakuntien tulkkauksesta (ml. tulkkauksen toimeksiantojen välitystoiminnan järjestämistä vastuu) tulee säätää erikseen tässä lakipaketissa. Viittomakielen tulkkauksen yhteensovittaminen Kelan tulkkauspalvelun kanssa on kuitenkin suuri asiakokonaisuus, joten kokonaistarkastelu on välttämätöntä kaikkien osapuolten kannalta. Arvioinnissa ja palvelun kehittämisessä on varmistettava tulkkausta käyttävien vammaisten henkilöiden tai heitä edustavien järjestöjen osallisuus.

Asiakkaiden liikkuvuuden ja tulkkauspalveluiden järjestämisen saatavuuden, saavutettavuuden ja kustannustehokkuuden vuoksi on kestävämpää ajatella, että tulkkausta järjestäisi 21 + 1 maakuntaa sen lisäksi, että joihinkin muihin palveluihin asiakkaat käyttäisivät Kelan, oikeuslaitoksen tai kunnan sivistystoimen järjestämää tulkkauspalvelua. Tasan 10 vuotta sitten kuntien ym. ylläpitämien noin 20 tulkkeskusten toimintamalli siirrettiin mm. systeemin monimutkaisuuden ja yhdenvertaisuuden saatavuuden turvaamisen vuoksi Kelalle. Olisi kestävämpää, että tuohon malliin nyt palattaisiin osittain.

24. Muut vapaamuotoiset huomiot sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämislaista.

Kielellisten vaikutusten arviointi viittomakielisten osalta on perustuslakivaliokunnan aiemmista huomautuksista huolimatta jäänyt esityksessä erittäin suppeaksi:

Uudistuksen vaikutukset viittomakielisten kielellisiin oikeuksiin riippuisivat siitä, miten sote-maakunnissa järjestetään viittomakielen tulkkausta sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa, sillä omakielistä palvelua on toistaiseksi tarjolla hyvin vähän. Myös sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista tiedottaminen sekä suomalaisella että suomenruotsalaisella viittomakielellä olisi huomioitava sote-maakunnissa. (s. 299-300)

Kyseinen alaluku 4.2.4.4.5 on ajatuksellisessa ristiriidassa luvun 12 suhde perustuslakiin (s. 903) että sote-järjestämislain palvelujen kieltä 5 §:n yksityiskohtaisten perustelujen kanssa (ks. myös muutosehdotuksemme). Omakielisten palvelujen kehittämisen merkitys sivuutetaan esityksessä sillä, että sote-maakuntien oletetaan järjestävän viittomakielen tulkkausta, joka tietyissä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa on toissijainen tapa huolehtia asiasta. Asiakkaalla tulisi halutessaan olla oikeus käyttää tulkkauksen sijaan viittomakielistä palvelua, mikäli sellaista on alueella tarjolla. Sote-maakuntia tulee velvoittaa käyttämään alueensa viittomakieltä osaavia ammattilaisia viittomakielisten asiakkaiden palvelemisessa ja kehittämään omakielisiä palveluja myös muilla tavoilla. Myöskään viittomakielellä annettavan tiedottamisen järjestämisen vaikutuksia ei ole arvioitu lainkaan: mitä hyvää tiedottaminen toisi, mitä huonoa tapahtuu, jos sitä ei hoideta jne.

Hallituksen esitysluonnoksessa maakuntalain 34 § Viestintä yksityiskohtaisissa perusteluissa viittomakielilaki on huomioitu asianmukaisesti.

HE-luonnoksen s. 528 on viittomakielilain yhteyteen liitetty virheellisesti saamen kielilain numero ”46/2003”, p.o. (294/2014).

Kysymyksiä pelastustoimen järjestämislaista

25. Lain 8 §:ssä ehdotetaan säädettävän pelastustoimen järjestämisen valtakunnallisista tavoitteista. Säännöksessä luetellaan asiat, jotka valtakunnallisissa strategisissa tavoitteissa on määriteltävä. Luettelo ei ole tyhjentävä. Ovatko säännöksessä luetellut kohdat tarkoituksenmukaisia?

ei kantaa

26. Mikä pitäisi lisätä/mikä pitäisi poistaa?

-

27. Lain 13 §:ssä ehdotetaan säädettävän sote-maakunnan seuranta- ja arviointivelvollisuudesta. Lisäksi lain 16 §:ssä ehdotetaan säädettävän sote-maakunnan pelastustoimen omavalvonnasta. Onko sote-maakunnille ehdotettu seuranta-, arviointi- ja omavalvontakokonaisuus tarkoituksenmukainen?

ei kantaa

28. Pelastustoimen järjestämislain 5 pykälässä säädetään tehtävien kokoaminen suurempiin kokonaisuuksiin, jos se on välttämätöntä palvelujen saatavuuden, yhdenmukaisuuden tai laadun turvaamiseksi taikka tehtävien vaatavuuden tai niistä johtuvien suurten kustannusten perusteella. Ovatko säännöksessä esitetyt koottavat tehtävät perusteltuja?

ei kantaa

29. Mitä kansainvälisessä pelastustoiminnassa hyödynnettäviä erityisresursseja (kalusto, muodostelmat) olisi tarkoituksenmukaista koota jonkun maakunnan/maakuntien hoidettavaksi?

-

30. Mitä kansainvälisen avunannon ja vastaanottamisen edellyttämiä toimintoja (hälyttäminen, varustaminen jne.) olisi tarkoituksenmukaista koota johonkin maakuntaan/maakuntiin ja jos kyllä, mihin maakuntaan/maakuntiin?

-

31. Pelastustoimen järjestämislain pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

32. Muut vapaamuotoiset huomiot pelastustoimen järjestämislaista.

-

Kysymyksiä voimaanpanolaista

33. Sote-maakuntien aluejaon pohjana on kuntaperusteinen maakuntajako, josta säädetään voimaanpanolain 5 §:ssä. Onko ehdotettu aluejako tarkoituksenmukainen sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen järjestämisen näkökulmasta?

ei kantaa

34. Sote-maakuntarakennelain 3 §:n mukaan maakuntajako toimii nykyiseen tapaan myös muiden valtion aluejakojen perustana. Lisäksi maakuntajako toimii maakuntien liittojen toimialuejaon pohjana. Onko ehdotettu 5 §:n mukainen aluejako tarkoituksenmukainen muun aluehallinnon näkökulmasta?

ei kantaa

35. Lakiehdotuksessa Etelä-Savon ja Pohjois-Savon maakuntia ehdotetaan muutettavaksi siten, että Enonkoski, Rantasalmi, Savonlinna ja Sulkava siirtyisivät Etelä-Savosta Pohjois-Savo. Muutos vaikuttaa sekä sote-maakuntaan että valtion aluejakojen pohjana olevaan maakuntajakoon. Mihin maakuntaan näiden kuntien tulisi kuulua ja mitä vaikutuksia vaihtoehtoilla olisi lausunnonantajan toimintaa:

-

36. Lakiehdotuksessa Uudenmaan maakunnan alueella sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä vastaisi neljä sote-maakuntaa (Itä-Uusimaan sote-maakunta, Keski-Uusimaan sote-maakunta, Länsi-Uusimaan sote-maakunta, Vantaa-Keravan sote-maakunta) sekä Helsingin kaupunki, joka ei kuuluisi mihinkään sote-maakuntaan. Muiden aluejakojen osalta Uudenmaan nykyinen maakunta olisi yksi kokonaisuus. Onko ehdotettu sääntely aluejakojen näkökulmasta tarkoituksenmukainen?

ei kantaa

37. Turvaako väliaikaisten toimielinten kokoonpano ja laissa säädetyt tehtävät uudistuksen toimeenpanon (7 - 8 §)?

ei kantaa

38. Voimaanpanolain 4 luvun mukaan sairaanhoitopiirien ja erityishuoltopiirien kuntayhtymät, sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen tehtäviin liittyvä kuntien ja eräiden kuntayhtymien irtain omaisuus, lomapalkkavelka ja sopimukset siirtyvät sote-maakunnille. Kuntien toimitilat ja kiinteistöt jäävät kuntien omistukseen. Onko omaisuusjärjestelyjä koskeva ratkaisu hyväksyttävä?

ei kantaa

39. Voimaanpanolain 4 luvussa säädetään kuntien oikeudesta saada valtiolta korvaus uudistukseen liittyvien omaisuusjärjestelyjen aiheuttamista välittömistä kustannuksista sekä korvausmenettelyistä. Korvaus kohdistuisi ensisijaisesti kunnille ja kuntayhtymille jääviin omaisuuseriin, esimerkiksi siirtymäajan jälkeen käytöstä poistuvien toimitilojen kustannuksiin. Onko kompensatiosääntely hyväksyttävä?

ei kantaa

40. Voimaanpanolain 17 §:n mukaan kunnallisia sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen palveluja tuottavissa organisaatioissa työskentelevä henkilöstö siirtyisi maakuntien palvelukseen liikkeenluovutuksen periaatteiden mukaisesti. Lisäksi henkilöstö, joka muualla kunnan hallinnossa tai tukipalveluissa tekee pääasiallisesti sosiaali- ja terveydenhuollon tehtäviä, siirtyisi maakuntien palvelukseen. Onko henkilöstön siirtymisestä esitetty säädettäväksi henkilöstön aseman näkökulmasta tarkoituksenmukaisesti?

ei kantaa

41. Onko 28 §:n mukainen ulkoistamissopimusten mitättömyyttä koskeva sääntely perusteltu ja turvaako se osapuolten aseman riittävästi?

ei kantaa

42. Turvaako Kärkullan toiminnan jakamista koskevat ehdotukset sen toiminnan jatkuvuuden sote-maakuntien toimintana?

-

43. Uudistus tulisi ehdotuksen mukaan voimaan vuoden 2023 alusta. Onko uudistus toteutettavissa uudistuksessa ehdotetussa aikataulussa?

ei kantaa

44. Voimaanpanolain pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

45. Muut vapaamuotoiset huomiot voimaanpanolaista.

-

Kysymyksiä maakuntien rahoituslaista

46. Valtio rahoittaa pääosin perustettavien sote-maakuntien toiminnan, eli vastuu sosiaali- ja terveystalouden ja pelastustoimen rahoittamisesta osoitetaan valtiolle. Onko ratkaisu uudistuksen tavoitteiden näkökulmasta tarkoituksenmukainen?

ei kantaa

47. Valtion rahoituksen taso kullekin varainhoitovuodelle perustuu lähtökohtaisesti sote-maakuntien edellisen vuoden laskennallisiin kustannuksiin. Valtion rahoituksen tasoa korotetaan vuosittain arvioidun palvelutarpeen muutoksen (7§), kustannustason (hintojen) (8 §), tehtävämuutosten (9 §) sekä toteutuneiden kustannusten perusteella (10 §). Palvelutarpeen muutoksen osalta esitykseen sisältyy valtion rahoituksen kasvua osittain hillitsevä tekijä siten, että arvioidusta tarpeen muutoksesta huomioidaan 80 %:n osuus kolmannesta vuodesta lähtien (36 §). Lisäksi sote-maakunnalla on oikeus lisärahoitukseen, edellyttäen, että lain 11 §:ssä tarkoitettut edellytykset täyttyvät. Onko sote-maakunnilla riittävät taloudelliset edellytykset suoriutua lakisääteisistä tehtävistä?

ei kantaa

48. Ovatko sote-maakuntien valtion rahoituksen *sosiaali- ja terveydenhuollon tehtävien* rahoituksen määräytymistekijät (luku 3) ja niiden painokertoimet perusteltuja?

kyllä pääosin

49. Ovatko sote-maakuntien valtion rahoituksen *pelastustoimen tehtävien* rahoituksen määräytymistekijät (luku 4) ja niiden painokertoimet perusteltuja?

ei kantaa

a) Onko maakuntien rahoitukselle vuosille 2023–2029 esitetty siirtymäaika riittävä?

ei kantaa

b) Onko toistaiseksi pysyvä enimmäismuutostasaus kannatettava?

ei kantaa

51. Valtion rahoitus maksetaan sote-maakunnalle kuukausittain viimeistään kuukauden ensimmäisenä päivänä. Varainhoitovuoden tammikuussa ja kesäkuussa maksetaan molempina 2/12 koko vuoden rahoituksesta ja muina kuukausina jäljelle jäävä rahoitus yhtä suurina erinä (25 §). Sen lisäksi vuoden 2023 rahoituksen tammikuun maksuerästä puolet maksetaan sote-maakunnalle vuoden 2022 joulukuun 1 päivänä (37 §). Onko rahoituksen maksatuksen aikataulu maksuvalmiuden ja kassan hallinnan kannalta tarkoituksenmukainen?

ei kantaa

52. Maakuntien rahoituslain pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

2 § Määritelmät yksityiskohtaisissa perusteluissa todetaan "Asetuksella säädettäisiin vuosittain sote-maakunnan asukaskohtaisesta ja sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen käyttöä kuvaavien laskennallisten palvelutarpeiden perushinnoista sekä hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen, asukastiheyden, vieraskielisyyden, kaksikielisyyden, saaristoisuuden, saamenkielisyyden sekä pelastustoimen tehtävien perushinnoista."

Ottamatta kantaa rahoituksen yksityiskohtiin tai siihen, missä pykälässä asiaa koskeva sääntely varmistetaan kattavasti, katsomme, että viittomakielisyys on lisättävä yhdeksi laskentaperusteeksi sote-maakuntien rahoituslain piiriin. Riittävä rahoitus on välttämätön viittomakielisten palveluiden kehittämisen ja tulkkauksen järjestämisen kannalta. Kannatamme Vammaisfoorumi ry:n Tulevasuuden sote-keskus -esitykseen sisällyntä ehdotusta, jossa tuotiin esille, millä tavoin myös muiden kuin viittomakieltä käyttävien kuurojen erilaiset kommunikaatiotarpeet saadaan näkyviksi ja voidaan sen pohjalta sisällyttää em. kertoimiin.

53. Muut vapaamuotoiset huomiot maakuntien rahoituslaista.

-

Kuntien rahoitusta koskeva lainsäädäntö

54. Ovatko valtiosuusjärjestelmään esitetyt, sote-uudistuksesta aiheutuvien merkittävien kuntakohtaisten muutosten lieventämiseksi esitetyt tasausjärjestelyt hyväksyttäviä ja riittäviä (laki kunnan peruspalvelujen valtiosuudesta 29 ja 30 §)?

ei kantaa

55. Ovatko valtiosuuskaiteerit sekä niiden painotukset yleisesti ottaen perusteltuja (laki kunnan peruspalvelujen valtiosuudesta, luku 2 sekä luonnos valtioneuvoston asetukseksi kunnan peruspalvelujen valtiosuudesta)?

ei kantaa

56. Kuntien rahoitusta koskevan lainsäädännön pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

57. Muut vapaamuotoiset huomiot kuntien rahoitusta koskevasta lainsäädännöstä.

-

Verolainsäädäntö

58. Pidätkö maakuntien rahoituksen keräämiseksi esitettyjä verojärjestelmän muutoksia hyväksyttävänä?

ei kantaa

59. Verolainsäädännön pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

60. Vapaamuotoiset huomiot verolainsäädännöstä.

-

Maakuntien ja kuntien henkilöstöä koskeva lainsäädäntö

61. Kunnallista henkilöstöä koskevan lainsäädännön soveltamisalaa ehdotetaan muutettavaksi koskemaan myös maakuntien henkilöstöä. Maakuntien työnantajaedunvalvontaa hoitaisi uudella lailla säädettävä Kunta- ja maakuntatyönantajat KT. Onko henkilöstön asemasta ja työnantajaedunvalvonnasta esitetty säädettäväksi tarkoituksenmukaisesti?

ei kantaa

62. Onko eläkkeiden rahoittamisesta esitetty säädettäväksi tarkoituksenmukaisesti?

ei kantaa

63. Vapaamuotoiset huomiot henkilöstön asemasta ja/tai työnantajaedunvalvonnasta sekä eläkkeistä.

-

Uusimaa-laki

64. Turvaako Uudenmaan erillislaki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen alueella yhdenvertaisesti muuhun maahan verrattuna?

ei kantaa

65. Turvaavatko HUSin lakisääteisiä tehtäviä koskevat säännökset erikoissairaanhoidon järjestämisen sekä yliopistollisen sairaalan tutkimus-, kehittämis- ja opetustehtävät (5 §)?

ei kantaa

66. Onko terveydenhuollon järjestämisvastuun jakautumisesta Uudellamaalla esitetty säädettäväksi tarkoituksenmukaisesti (Uudenmaan sote-maakuntien ja Helsingin kaupungin ensisijainen järjestämisvastuu, HUSin lakisääteiset tehtävät ja HUS-järjestämissopimus; 4, 5 ja 10 §)?

ei kantaa

67. Ovatko Helsingin kaupungin talouden eriyttämistä koskevat säännökset tarkoituksenmukaisia ja riittäviä turvaamaan toiminnan vertailtavuuden muuhun maahan nähden (5 luku)?

ei kantaa

68. Uusimaa-lain pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

69. Vapaamuotoiset huomiot Uudenmaan erillislaista?

-

Yleishallintoa koskevat lait

70. Yleishallintoa koskevien lakien pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

71. Vapaamuotoiset huomiot yleishallintoa koskevasta lainsäädännöstä.

-

Kysymyksiä sote-maakuntarakennelaista

72. Sote-maakuntarakennelaissa säädetään maakuntajaosta, joka toimii myös sote-maakuntien alueiden pohjana. Lisäksi laissa säädetään sote-maakuntien muuttamisesta, joka johtaa myös vastaavalla alueella maakuntajaon muutokseen. Onko esitetty sote-maakuntien ja niiden pohjana olevan maakuntajaon suhde sekä jaon muutosprosessi kriteereineen selkeä ja tarkoituksenmukainen ottaen huomioon maakuntajaon merkityksen muille aluejaoille?

ei kantaa

73. Pidättekö esitettyjä edellytyksiä sote-maakuntien muuttamiseksi tarkoituksenmukaisena sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen näkökulmasta? (erityisesti sote-maakuntarakennelain 2, 5 ja 10 §:t)

ei kantaa

74. Sote-maakuntarakennelain pykäläkohtaiset muutosehdotukset. OHJE: Erittele vastaukseen, mihin pykälään muutosehdotus liittyy lisäämällä pykälän numero ennen muutosehdotusta. Tee näin jokaisen pykälän kohdalla, jota kommentoit.

-

75. Muut vapaamuotoiset huomiot sote-maakuntarakennelaista.

-

Maakuntien ohjaus

76. Valtion ohjausta sekä sosiaali- ja terveydenhuollon että pelastustoimen järjestämisessä vahvistettaisiin. Onko tämä uudistuksen tavoitteiden näkökulmasta perusteltua?

ei kantaa

77. Ministeriöt ja maakunta kävisivät vuotuiset neuvottelut, joissa tarkasteltaisiin maakunnan toimintaa ja taloutta toteumatietojen ja ennusteiden näkökulmasta. Lisäksi erilliset ohjausneuvottelut käytäisiin vuosittain yhteistyöaluekohtaisesti. Onko neuvottelujen tavoite ja käsiteltävä asiakokonaisuus tarkoituksenmukainen?

ei kantaa

78. Maakuntien ja valtioneuvoston välille suunnitellaan ministeriöiden ja järjestämävastuussa olevien tahojen vuorovaikutukseen perustuvaa aktiivista ohjausta, joka perustuisi avoimeen näkemysten ja tietojen vaihtoon sekä järjestäjien toiminnan ja talouden jatkuvaluonteiseen arviointiin. Onko ohjausmalli uudistuksen tavoitteiden näkökulmasta perusteltu?

kyllä

Uudistuksen vaikutukset

79. Vaikutusten arvioinnissa on kuvattu ehdotuksen keskeiset vaikutukset. Miltä osin vaikutusten arviointia olisi korjattava, tarkennettava tai täydennettävä?

Kielellisten vaikutusten arviointi viittomakielisten osalta on perustuslakivaliokunnan aiemmista huomautuksista huolimatta jäänyt erittäin suppeaksi:

”Uudistuksen vaikutukset viittomakielisten kielellisiin oikeuksiin riippuisivat siitä, miten sote-maakunnissa järjestetään viittomakielen tulkkausta sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa, sillä omakielistä palvelua on toistaiseksi tarjolla hyvin vähän. Myös sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista tiedottaminen sekä suomalaisella että suomenruotsalaisella viittomakielellä olisi huomioitava sote-maakunnissa.” (s. 299-300)

Omakielisten palvelujen merkitys sivuutetaan sillä, että sote-maakuntien oletetaan järjestävän viittomakielen tulkkausta, joka tietyissä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa on toissijainen tapa huolehtia asiasta. Asiakkaalla tulisi halutessaan olla oikeus käyttää tulkkauksen sijaan viittomakielistä palvelua, mikäli sellaista on alueella tarjolla. Sote-maakuntia tulee velvoittaa käyttämään alueensa viittomakieltä osaavia ammattilaisia viittomakielisten asiakkaiden palvelemisessa ja kehittämään omakielisiä palveluja myös muilla tavoilla. Myöskään viittomakielellä annettavan tiedottamisen järjestämisen vaikutuksia ei ole arvioitu lainkaan: mitä hyvää tiedottaminen toisi, mitä huonoa tapahtuu, jos sitä ei hoideta jne.

Kyseinen alaluku 4.2.4.4.5 on lisäksi ajatuksellisessa ristiriidassa luvun 12 suhde perustuslakiin (s. 903) että sote-järjestämislain palvelujen kieltä 5 §:n yksityiskohtaisten perustelujen kanssa.

80. Onko uudistuksen muutuskustannukset tunnistettu ja arvioitu asianmukaisesti?

-

81. Uudistuksesta aiheutuvia ICT:n ja tiedonhallinnan muutuskustannuksia on arvioitu hallituksen esityksen vaikutusarvioinneissa edellisen vaalikauden maakunta- ja sote-valmistelussa tunnistettujen kustannusarvioiden perusteella. Millaisia tarkennuksia ja täydennyksiä nyt esitettyihin arvioihin tulisi tehdä?

-

82. Näkemyksenne muista mahdollisista ICT- ja digiasioihin liittyvistä vaikutuksista ehdotetussa palvelurakenteessa?

-

a) vuosina 2021-2022?

-

b) vuosina 2023-2024?

-

c) vuodesta 2025 alkaen?

-

a) vuosina 2021-2022?

-

b) vuosina 2023-2024?

-

c) vuodesta 2025 alkaen?

-

85. a) Tulisiko arvionne mukaan sote-maakunnille siirtyviä hankintasopimuksia mitätöitymään järjestämisvastuuta ja ostopalveluja koskevan sääntelyn nojalla?

-

b) jos kyllä, mikä olisi mitätöityvien sopimusten euromääräinen arvo?

-

c) liittyisikö arvionne mukaan mitätöityviin sopimuksiin yksityisille palveluntuottajille hyödyttömiksi jääviä investointeja, mitä nämä välittömät hyödyttömäksi jäävät investoinnit olisivat ja kuinka suurista menetyksistä olisi kyse?

-

Uudistuksen toimeenpanon tuki

86. Mihin aiheisiin liittyvää valtakunnallista tukea katsotte tarvitsevanne sote- ja maakuntaudistuksen alueelliseen toteutukseen?

-

muuta, mitä?

-

Muut kysymykset

87. Mahdolliset ehdotukset käsitteen "sote-maakunta" korvaamiseksi jollain muulla käsitteellä.

-

88. Ehdotus sote-maakuntanne nimeksi.

-

89. Muut vapaamuotoiset huomiot hallituksen esitysluonnoksesta.

-

90. Muut yksilöidyt säädösmuutosehdotukset.

-

Selin-Grönlund Pirkko
Kuurojen Liitto ry